

TM	Г. XXXV	Бр. 4	Стр. 1177-1192	Ниш	октобар - децембар	2011.
----	---------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 316.72

Прегледни чланак

Примљено: 6. 9. 2011.

Милица Живковић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Ниш

АРГУМЕНТИ *PRO ET CONTRA* МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА

Резиме

Мултикултурализам је отворио бројна питања у сфери политике, етике и уметности. У првом делу рада бавимо се теоријском аргументацијом *pro et contra* мултикултурализма и њему инхерентних појмова, као што су политика идентитета и разлике, толеранција и хибридности. У другом делу дајемо кратак опис радова који су објављени у наставку свеске.

Кључне речи: мултикултурализам, културна разлика, толеранција, хибридност, политике идентитета, расизам

We're All Multiculturalists Now (*Ми смо сви мултикултуралисти сада*) наслов је књиге америчког социолога Нејтана Глејзера (Nathan Glazer). И заиста се чини да јесмо, ако се узме у обзир у којој мери се у савременом свету промовише друштво отворених умова и граница, космополитско и хетерогено, а као највише вредности прогресивног, демократског и антирасистичког схватања негују се плурализам, поштују разлике и истиче значај политике идентитета. Идеја културе, а посебно мултикултурализма, "хибридне коегзистенције различитих културних светова живота" (Жижек 2002, 416), показала се као политички примамљива: мултикултурализам се сада често повезује не само са традиционално плуралистичким друштвима која су направила законски оквир за прихватање мултикултурне политике као званичне, каква су Канада, Аустралија или Јужна Африка, већ и

са многим индустријски развијеним земљама Европе које спроводе плуралистичку политику, иако званично нису признале свој мултикултурални статус. Бурна историјска догађања током 20-ог века – ратови, тоталитарни режими, револуционарни покрети за национално ослобођење, а надасве, развој глобалног тржишта и подела света на Прве и Остале – условила су дотада незапамћен обим миграција и разних облика дислокација и квалитативно променила структуру многих друштава. Плурализам, различитост и хибридноост веома добро описују *la condition postmoderne* савременог света у коме стотине милиона људи живе као „изгнаници“ далеко од својих културних извора, како у физичком тако и духовном смислу. У том свету нестабилних идентитета и изражене потребе да се идентитет потврди, и као лични и као колективни, људско постојање је наизглед све више условљено комплексним интеракцијама времена, сећања и маште, а све мање осећањем припадања месту или нацији. И хетерогеност/хибридноост у уметности је свуда око нас: сведоци смо процеса у коме нестају границе између жанрова, између „високе“ и популарне уметности, уметности из „центра“ и уметности са „маргина“, уметничког дела и свакодневног живота.

Иако културни плурализам, хетерогеност и хибридноост нису нови феномени – империјализам је одавно учврстио мешање култура и идентитета на глобалном нивоу – они доносе нека нова значења. Културна разлика и толеранција никада раније нису уживали статус идеологије, нити је хибридноост икада у тој мери била слављена као супериорни облик постојања – нека врста егзистенцијалне норме или идеалне егзистенције у „постнационално“ доба. Најважнији извозни производ западне културе данас, како то духовито примећује публициста и критичар мултикултурализма Кенан Малик (Kenan Malik), није ни Дизни, ни Мекдоналдс, ни Том Круз, већ сама идеја локалне културе (Kenan Malik 2008, 170). Она се пласира као алтернатива универзалистичкој идеологији просветитељског хуманизма и хегемонији патријархалних вредности беле, капиталистичке, протестанске/католичке културе. И тако, док се са свих страна осећају негативни ефекти глобализације – униформност и хомогенизација прете да бројне Друге претворе у Исто и потпуно униште партикуларне вредности и локалне културе – економски развијене земље Запада „извозе“ идеју локалне културе и широм света промовишу мултикултурализам, који све више поприма одлике универзалистичке идеологије. Да би смо боље разумели комплексност феномена и његову актуелност, покушаћу да у кратким цртама, без разматрања различитих модела и типологија мултикултурализма, укажем на полазишне основе мултикултуралне теорије и на аргументе *pro et contra* мултикултурализма.

Заговорници мултикултурализма као политичког процеса обично истичу две врсте аргумената који говоре у прилог мултикултурализму. Прво, они верују да је основна, скоро биолошка потреба сваког човека да припада некој групи. Та се потреба може задовољити само ако се допусти слободно испољавање културних различитости и покаже толеранција према колективним идентитетима, а по потреби и заштити опстанак неке културе. Друго, теоретичари мултикултурализма сматрају да су плурализам и хетерогеност једино могуће средство за решавање дубоких конфликта и несугласица између култура у савременом свету, јер су разлике у културним вредностима толико велике да се културе међусобно не могу упоређивати. Овај аргумент се обично доводи у везу са ставом да успостављање универзалних норми сасвим сигурно значи „пад“ у расизам и тиранију. Мултикултуралиста сматра да је уважавање културних разлика прогресивни корак у развоју цивилизације, јер се на тај начин конфликти изазвани етничком, расном или верском припадношћу померају из политичке у социо-културолошку сферу у којој је конфликте лакше решавати, а интеграцију досељеника и њихових локалних култура у један друштвени систем безболније остварити.

Тако, на пример, у често цитираном есеју „Политика препознавања“ (*The Politics of Recognition*) Чарлс Тејлор (Charles Taylor), канадски филозоф и теоретичар мултикултурализма, тврди да је индивидуални идентитет „празна структура“ која се изграђује у процесу васпитања и образовања унутар групе, при чему је искуство различитости основ за развој сопственог идентитета и услов без кога нема ни „слободног избора“. Идентитет се обликује у „дијалогу са другим“, кроз процесе размене, поређења и разликовања, а крајњи циљ јесте достизање „идеала аутентичности“. Одатле, сматра Чарлс Тејлор, логично проистиче и захтев за јавним препознавањем и афирмацијом културних разлика: ако желимо да поштујемо и уважавамо појединце, морамо поштовати и њихове културе, односно, групе којима припадају и које их дефинишу (Taylor 1994, 25–73). Мултикултурално друштво мора да обезбеди услове у којима свака култура или сваки посебан стил живота има право на слободно испољавање свог идентитета, док појединац има право избора да се прикључи групи према којој осећа највећи афинитет. Како држава не сме да фаворизује један модел живота на рачун другог, нити једна група може да буде легитимна а друга не, различите културе – хомосексуалци, „видљиве“ мањине, феминисткиње или етничке мањине – постају политички равноправне групе на мултикултуралном терену. Сходно овоме, и политичке институције треба да поштују вредности и културне захтеве група и обезбеде њихову једнаку заступљеност. Док је за утемељиваче либералне демократије упориште њиховог „просветитељског пројекта“ и носилац права и демократских промене-

на био Човек – аутономно, морално биће чија је људска суштина независна од етничких, културолошких, социјалних, класних и професионалних припадности и одређења – савремена мултикултурална друштва прате обрнуту логику.¹ Разлика између приватне и друштвене сфере живота постаје све нестабилнија и порознија. Појединац не остварује своју аутономију раскидајући везе са примарном заједницом – породицом и локалном заједницом, културним и етничким коренима; напротив, његов се идентитет потврђује тек када се јавно призна идентитет његове групе. Отуда хифенизовани идентитет, као што су Афро-Американац, Итало-Канађанин или Србо-Аустралијанац, постаје заштитни знак мултикултуралног друштва (Жижек 2002, 410–11). Захтев да се обезбеди равноправни друштвени и политички третман свих културних група врло често се претвара у захтев за заштиту, неговање и очување појединих култура.

“Један вид таквог једнаког третмана је све учесталије уважавање верског права – попут јеврејске халахе или исламског шеријатског права – уместо секуларног закона у парничним а понекад и кривичним судским поступцима. Имамо пример Аустралије, где судови све чешће прихватају принцип по којем Аборицини имају право да им се суди по њиховим обичајима, а не по 'белачком закону'. Према Колину Мекдоналду, адвокату из Дарвина и стручњаку за обичајно право, 'људска права су настала у претходних стотинак година. Ови људи су спроводили своје право хиљадама година'. Неки мултикултуралисти иду још даље и захтевају од државе да обезбеди опстанак других култура не само сада, већ завек. Филозоф Чарлс Тејлор предлаже да владе Канаде и Квебека предузму мере за опстанак француског језика у Квебеку 'за сва наредна поколења' (Malik 2008, 174).”

Оваква схватања односа личног и колективног идентитета рађају бројна питања о значају културне разлике, толеранције и политике идентитета (*identity politics*), израза који се односи на захтеве различитих мањинских група за признавање идентитета, што у суштини обухвата читав низ различитих захтева: од законских повласти-

¹ Мултикултурална теорија је у основи супротстављена теорији индивидуализма на којој почива идеја либерално-демократске нације-државе. За разлику од либералне политичке филозофије која инсистира на појединцу као самосвојном, аутономном, разумном и моралном бићу, мултикултурализам почива на постмодернистичкој филозофији и њеној изразито субјективистичкој и релативистичкој позицији: традиционално схватање истине и објективности приказује се као једна од многих заблуда прошлости, а истински се признаје субјективни доживљај који појединац има о свом идентитету и ставовима других према њему. Јачање субјективне димензије, инсистирање на вредности субјективне истине, неминовно помера значај са садржаја неког исказа и намере говорника на интерпретацију. Критичари мултикултурализма сматрају да релативизам постмодерне филозофије који “истину” смешта свуда и нигде никако не може бити основа за озбиљно политичко деловање и суштинску деколонизацију мањинских група.

ца, преко посебних привилегија, до политичке аутономије и самоуправе. Захтеви мањинских група предмет су бројних теоријских расправа, а можда најзначајније од многобројних питања које ови захтеви покрећу јесте: да ли заокрет ка културној хетерогености и размени (sharing) културних вредности заиста води бољој интеграцији мањинских група у националну заједницу и суштински мења однос доминантне, већинске културе према етничким мањинама? Или се све своди на низ политичких мера владајућих структура да би се скренула пажња са основног проблема – неједнаке расподеле друштвеног богатства, социјалне неједнакости и непромењене структуре већинског друштва?

Фасцинација културним разликама такође умножава контрадикторности и питања. Којим друштвеним групама промоција различитости одговара – мањинским или већинским? Да ли је разумевање и способност критичког тумачења друге културе уопште могуће ако су разлике у вредностима међу културама такве да се оне не могу поредити? Да ли је онда толеранција културних разлика само друго име за потпуну равнодушност према другим културним групама, као што то примећује Зигмунт Бауман (Zygmunt Bauman). Како можемо очекивати поштовање за културне разлике, уколико не постоји неки заједнички, универзални принцип једнакости и социјалне правде? Зашто је, на крају крајева, „етнички понос“ врлина, „национализам“ болест, а „хибридни идентитет“ супериорни вид постојања? Различите оријентације унутар теорије мултикултурализма нуде врло различите одговоре на питање културних разлика, као и начина на који се различите културе интегришу унутар једне нације. Најчешће се те расправе о културним разликама свode на манихејски избор: разлика или истоветност, партикуларно или универзално, односно, либерални универзализам насупрот комунитаризму, етика индивидуалних права насупрот „политици разлике“ и уважавања колективних идентитета, космополитизам насупрот партикуларним вредностима сопствене културе, атомизам насупрот холизму итд.² Непомирљиве разлике у вредностима међу културама и непостојање универзалних принципа једнакости терају теоретичаре да осцилирају између крајности:

“мултикултуралистичка толеранција је запретена у зачараном кругу одвећ великих и неодољивих уступака партикуларности култури Другог: с једне стране, она толерише Другог у мери у којој то није реални Други, већ неки асептични Други пре модерне, еколошке мудрости, фасцинантних обреда, итд. – онога часа када се у коштац хватамо са реалним Дру-

² Веома исцрпан и квалитетан увид у бројне мултикултуралне контроверзе и расправе нуде два наслова: *Multiculturalism, Examining the Politics of Recognition*, ed. Amy Gutman, 1994. и *Nacija, kultura i građanstvo*, priredio Slobodan Divjak, 2002.

гим (рецимо, клиторидектомије, жена које су нагнане на ношење вела, мучења непријатеља до смрти...), са начинима на које Други регулише специфичност своје *jouissance*, толеранција престаје (Жижек 2008).“

Онога тренутка када ту разлику није могуће свести на фасцинацију егзотичним и носталгију за рустичним, толеранција се претвара у бојно поље на коме се сукобљавају непомирљиве вредности.³

Упркос чињеници да сама идеја о суживоту различитих култура звучи привлачно и демократски, Ела Шохат (Ella Shohat) и Роберт Стам (Robert Stam) упозоравају да мултикултурализам “не може једноставно бити 'леп'”, као роштиљ у предграђу на који је позвано неколико обојених људи да би се рекло да су све групе присутне. Сваки значајни мултикултурализам мора да призна егзистенцијалну стварност бола, беса, огорчености, пошто разноврсне културе које се означавају термином “мултикултурализам” „нису историјски коегзистирале у односима једнакости и узајамног уважавања” (Shohat and Stam 1994, 359). Из своје елитистичке позиције, теоретичар мултикултурализма промовише разлике и хибридноћ, не правећи разлику између различитих социо-политичких нивоа, нити анализира историјске услове у којима се процес хибридизације одвија. У жељи да наводно избегне проблематичну етику западног логоцентризма, борац за културне разлике налази у концепту хибридности жељени “трећи простор”. Егзил, изгнанство, расељеност постају привилегија и једино место где се сопство може наћи и где се стварају услови за отпор доминантним и колонизујућим расним и културним моделима, каже Едвард Саид (Saïd 1993, 317). Међутим, да ли је изгнанство

³ Свежа су сећања на расне немире у Француској изазване одлуком француских власти да забране ношење велова муслиманским ученицама у државним школама, док Нил Бисундат (Neil Bissoondath), савремени канадски писац пореклом из Шри Ланке, у својој књизи *Продаја илузија. Култ мултикултурализма у Канади* наводи као пример инцидент који се догодио 1993. године у Ванкуверу на прослави коју су организовали ветерани из Другог светског рата. Прослави је требало да присуствује и група Сика који су се борили у саставу канадских трупа. Сике су носили турбане који су део њихове традиционалне ношње, али су при уласку замољени да их скину, уколико желе да присуствују свечаности. Када су они одбили да то учине, објаснивши да је то знак њиховог поштовања према погинулим саборцима, остали присутни су бучно реаговали и љутито им поручили да се врате одакле су дошли (Bissoondath 2002, 42). С друге стране, потреба да се разлике пронађу у сваком могућем аспекту искуства које долази из неке друге културе, а која се обично површно или уопште не познаје, доводи до бесмислених и апсурдних закључака. Дobar пример је анегдота коју је испричала канадска књижевница и педагог Ема Ларок (Emma LaRocque), припадница староседелачког Метис народа, данас етничке мањине у Канади. Неком приликом један свештеник јој је поставио следеће питање: “Како ви људи умирате?”, мислећи на припаднике њеног племена. Њен одговор је био врло једноставан и ироничан: “Престанемо да дишемо” (Ноу 2001, 5).

подједнако болно искуство за избеглицу, “гастарбајтера” или за интелектуалца-космополиту? Дарко Сувин (Suvin 2005) примећује да концепт изгнанства има једно значење када се чита као метафора егзистенцијалне отуђености, а потпуно друго када се анализира као егзистенцијална стварност изгнанника. Оног тренутка када изгуби своју метафоричну ауру, изгнанство остаје оно што је увек и било – трауматско искуство и фрустрирајућа реалност.

Критичари марксистичке и феминистичке оријентације приступају мултикултурализму као идеологији која задржава *status quo* када се ради о односу доминације и распореду моћи и суштински не доприноси редефиницији културног и друштвеног простора. Мултикултурализам је само савршенији начин управљања различитостима, али не и начин који доприноси њиховој афирмацији. Културне разлике, у свеопштем процесу комерцијализације, постају роба која има своју тржишну вредности. Мултикултурализам је идеална форма глобалног капитализма који под паролом уважавања културних разлика спроводи политику “културног империјализма”: док се свет буквално “гуши” у производима западне културе, локалне, етничке културе преживљавају у виду стереотипа. Мултикултуралиста, попут туристе, ужива у културним разликама и несметано се креће између различитих културних сфера. Он је слободан од својих етничких корена, јер је његов постмодерни, мигрирајући идентитет хибридног карактера. Он, међутим, задржава дистанцу према свакој локалној култури – исту ону дистанцу коју колонизатор има према колонизованим народима. Локалне културе постају предмет проучавања и оцењивања, чиме теоретичар само потврђује своју супериорност, супериорност “онога ко зна и ко оцењује”. Културне разлике Трећег света – мањинских, маргинализованих, етничких и осталих група – свде се на разноликост која има своју робну вредност и коју контролише тржишна потражња за егзотиком. Укроћене жаргоном постмодерне критике, лишене своје вишезначности, историјског контекста и динамике, локалне културе преживљавају као делићи извађени из контекста. Овакво обезвређивање и тривијализација култура, са традицијама дугим и неколико хиљада година, ствара терен за лакше наметања „глобалних” вредности и инкорпорирање различитости, те доприноси очувању старих облика доминације. Мултикултурална толеранција, културне разлике и умножавање маргиналних идентитета промовишу се као прогресивна алтернатива национализму, али их критичари мултикултурализма тумаче као намеру да се пребаци тежиште са политичке борбе на борбу у сфери културе – захват који Славој Жижек назива „културализацијом политике“. Хомогеност постојећих односа доминације и расподеле друштвеног богатства чува се на тај начин што се вештом манипулацијом симбола и представа, који су одувек имали важну улогу у стварању друштвене

стварности, разлике конструишу, а политички конфликти и идеолошке несугласице деполитизују.

И у земљама у којима је мултикултурализам званична политика приметан је све већи број критичких тонова упућених мултикултурализму. Указујући на незадовољавајући статус мањина, мултикултурална политика је објавила радикални заокрет у односу на претходну политику која се темељила на „правима“ доминантне групе, третиране као културно (а често и биолошки) супериорније од осталих култура, а чији је циљ била асимилација мањинских група и њихових „инфериорних“ култура. И Канадски закон о мултикултурализму (*The Canadian Multiculturalism Act 1971*), који означава раскид са ранијом политиком бикултуралне (француске и енглеске) Канаде у корист стварања културног „мозаика“, као и Национална платформа за мултикултуралну Аустралију (*The National Agenda for a Multicultural Australia 1989*), која као и канадски акт гарантује очување и унапређивање културне разноликости и размену културних вредности различитих мањинских група, израз су уверења да је мултикултурализам као политички процес суштински другачији од политике асимилације. Ако се асимилацијом настојало да се укину расне, религијске, етничке или родне разлике да би се очувала хегемонија патријархалних вредности беле, капиталистичке, англосаксонске и протестантске/католичке културе, званична политика мултикултурализма у Аустралији и Канади пошла је од дијаметрално различите претпоставке: интеграција имиграната се може успешније спровести, а самим тим изградити складнији друштвени односи уколико се изгради толерантнији став према другим културама, већи степен разумевања и поштовања, размењују културна наслеђа и боље упозна сопствена култура. Финансијска подршка такозваним „кретаивним“ сусретима и другим облицима интеракција између етничких група има за циљ промоцију националног јединства. Опет, критичари мултикултурализма тврде да је „етнички мозаик“ био начин да се на неодређено време одложе најгласнији политички захтеви који су се чули: захтеви квебешких сепаратиста у Канади и Аборицина у Аустралији. Политика мултикултурализма је озваничена онда када је о томе постигнут компромис између „народа утемељивача“ и естаблираних мигрантских заједница европског порекла, без икаквог учешћа и консултација са „првим народима“ и „видљивим мањинама“ из Трећег света. Дакле, ни канадски ни аустралијски тип мултикултурализма нису „мултикултурализам одоздо“, како би то рекла Химани Банерџи (Himani Bannerji), што значи да нису настали као последица захтева мањинских група за пуним учешћем у привредном, друштвеном и политичком животу ових земаља (Bannerji 2000, 22).

Све више је и оних који указују на раскорак између „реторике укључивања“ и прокламованих циљева мултикултурализма, са једне

стране, и “политике искључивања” нових имиграната из друштвеног и јавног живота, с друге стране. Овакав критички став подржавају и нека социолошка истраживања која и бројкама потврђују, најпре, постојање посебне “ниже” класе у свим великим градским срединама, коју углавном чине “видљиве” имигрантске мањине, а онда, и изражено сиромаштво, незапосленост, ниска примања у овим заједницама (CERIS 2005).⁴ Ни данас, као ни у прошлости, етничке групе нису једнаке, нити се према њима испољава исти степен толеранције; проблем је утолико већи што се разни облици дискриминације уочавају не само у односу доминантне групе према мањинским, већ и између самих мањинских група. Наравно, као што неки аутори истичу, расизам је комплексна појава о којој се не може судити искључиво на основу отвореног испољавања мржње према другим групама (где боја коже уопште не мора бити пресудан чинилац), већ и као став који се не мора јавно износити, али ипак пресудно утиче на однос појединца према припадницима појединих група. Химани Банерџи (Bannerji 1995, 45), рецимо, упозорава на такозвани “уобичајени” расизам који

“одржава норме и облике које су створени током неколико стотина година на пљачки, уништавања, ропства, колонизације и нео-колонизације. У овим дифузним, стандардизованим претпоставкама, знањима, и такозваном препознатљивом понашању неке културе сретћемо расизам у свом најмоћнијем облику, управо зато што је свепожимајући.“

Језик различитости сам по себи не мора бити израз антирасистичког става, као што ни инсистирање на културном идентитету није синоним за ксенофобију. Ипак, ако је расизам дискриминација према боји коже и сагледавање групе људи у непроменљивим категоријама, како онда, питају се критичари, назвати мултикултурализам који, упркос силном инсистирању на флуидности и променљивости културе, дели људски род на затворене и статичне културе које се посматрају као дате, завршене и скоро вечите, добре и вредне чувања саме по себи. „Расни теоретичари и мултикултуралисти“, каже француски филозоф Ален Финкилкаут (Alain Finkielkraut) имају „супротстављене принципе, али исту визију света“. И једни и други настоје да „затворе појединце у групу из којих потичу“ и умање „могућност за било какво природно и културно заједништво различитих народа“ (Малик 2008, 189). Управо стога, закључују критичари, истицање аутентичности и разноликости култура не доноси квалитативни помак у правцу реафирмације локалног и маргиналног.

⁴ Рецимо, у Торонту, где живи скоро половина свих нових имиграната, у периоду између 1991. и 1996. године, највиши процентуални пораст сиромаштва јесте код „обојених мањина“, са 20 на 32,5% (CERIS 2005, 1).

Десет радова који чине темат о мултикултурализму потврда су не само актуелности ове проблематике, већ указују и на комплексност и разноврсност приступа проучавању мултикултуралне тематике. Темат је замишљен као подстицај за даља промишљања и дијалог о различитим аспектима мултикултурализма, а не као свеобухватни преглед мултикултуралних теорија и контроверзи. Ипак, прва три рада која долазе од еминентних стручњака и светски признатих ауторитета у овој области, који су се љубазно одазвали нашем позиву да својим прилозима допринесу квалитету темата,⁵ у великој мери заступају ставове и износе аргументе који се могу чути у многим савременим полемикама о мултикултурализму између оних који га афирмишу и оних који га критикују.

У првом тексту под називом *Канадски мултикултурализам: глобалне тескобе и локалне полемике*, Кит Бантинг и Вил Кимлика износе резултате социолошких истраживања о трендовима у интеграцији имиграната и етничким односима, као и аргументе који говоре у прилог канадском моделу мултикултурализма. Док у многим европским земљама расте уверење о „неуспеху“ мултикултурализма, због све израженијих негативних појава у друштву, а које се доводе у директну везу са плуралистичким политикама, као што су гетоизација и изолација имиграната, политички радикализам, недемократски обичаји и понашања у неким етничким групама, критике упућене званичној политици Канаде, врло често су неутемељене. На основу података добијених у истраживањима о успешности интеграције имиграната и односу становништва према питању имиграције може се закључити да политика мултикултурализма у Канади, која се са незнатним изменама спроводи већ скоро три деценије, промовише интеграцију и држављанство, и то како на индивидуалном плану, утичући на ставове појединаца, њиховог саморазумевања и идентитета, тако и на државном нивоу, преко утицаја на институције. Наравно, ово не значи да нема пуно стварних проблема који захтевају озбиљну пажњу државних институција и друштва у целини, као што су религијске различитости, проблем друге две етнокултурне мањине – француских Канађана и аборицинских народа, те проблем расизма и дискриминације.

Са својих марксистичких, феминистичких и антирасистичких позиција, Химани Банерци у раду под називом *Етикетање: мултикултурализам као идеолошки (управљачки) апарат канадске државе* анализира управо овај последњи проблем на који указују Бан-

⁵ Радови К. Бантинга и В. Кимлике, као и С. Гунев, раније су објављени, а овде преведени рад Х. Банерци се по први пут објављује у овој свесци.

тинг и Кимлика – расизам и дискриминацију у контексту званичне политике мултикултурализма у Канади. Полазећи од става да је мултикултурализам државна идеологија, те да се коришћењем арсенала симбола и представа систематски изграђује друштвена стварност и спроводи ремитологизација Канаде као мултикултуралне земље, аутор анализира сложен дискурс мултикултурализма и различитости. Термин „видљиве мањине“ не обухвата све изазове које расизам данас доноси и неутралише важне разлике у карактеру расизма са којима се групе суочавају; с друге стране, он обезбеђује брилијантну концептуалну и културну технологију за конвертовање фундаменталних друштвених односа неједнакости и моћи у категорије разлике и различитости. У периоду након 11. септембра 2001. године Канада је суочена са кризом националног идентитета и улаже напоре да га реконфигурише, што се најбоље види на примеру расизације религијске категорије „муслиман“. Званични дискурс мултикултурализма који се популаризује међу Канађанима је моћно идеолошко и политичко средство манипулације и контроле којим се оријентализација изједначава са расизацијом културе/етничитета и религије.

За разлику од Бантинга/Кимлике и Банерци, Снежа Гунев у раду под насловом *Мултикултурни локалитети / искуства не/удомљености* приступа мулти-културализму са културолошког становишта и своју пажњу усмерава на проблеме група које се формирају око заједничког искуства маргинализације. Служећи се примерима из свакодневног живота, као и аустралијске и канадске књижевности, филма и видео-продукције, Снежа Гунев анализира соматски регистар припадања и неприпадања широј заједници: њена анализа показује да остваривањем акустичног права, група потврђује своје право на простор, али тиме истовремено искључује из тог простора неке друге групе и укида им иста права. Претпоставка од које рад полази – тврдња Франца Фанона да је немир неудомљености резервисан само за поједина тела у одређеном (јавном) простору – води аутора до закључка да су, прво, мултикултурни локалитети из наслова сама тела у која се уписује динамика глобализације и мешања раса, и друго, да је управо из тог разлога, због тих неповратно измешаних раса, мултикултурализам, са својим бинарностима и „умртвљујућим“ есенцијализмима, превазиђен и као дискурс и као пракса.

Радови домаћих аутора баве се врло разноврсним аспектима мултикултурализма. Тако, на пример, у раду под насловом *Културни идентитет српске дијаспоре у Канади*, Милена Костић износи резултате истраживања о културном идентитету прве генерације српских имиграната у Торонту. Применом методе „усмених историја“ (oral histories) и на основу раније припремљеног упитника, прикупљене информације о појединачним искуствима у субјективној перцепцији двојног идентитета прве генерације иселеника треба да пружу

же увид у степен (не)компатибилност српског културног идентитета. Бенетов модел интеркултуралне сензитивности омогућава сагледавање више етапа – негирање, одбрана, минимизација, прихватање, адаптација и интеграција – кроз које пролазе имигранти у процесу прилагођавања и прихватања друге културе. Да будућност канадских Срба неће бити другачија у односу на друге националне групе које живе у Канади може послужити као закључак овог истраживања.

У чланку насловљеном *Ка европском грађанству*, Весна Станковић Пејновић испитује могућности стварања колективног грађанског и политичког идентитета на нивоу ЕУ, као и предуслове који се морају испунити да би сада апстрактно европско грађанство могло да изрази своје намере и допринесе артикулацији европског цивилног друштва. Будући да Европска унија не може имати државни народ, нити је изграђена на моделу националне државе, она мора да подстиче оне елементе који могу да изграде европску политичку заједницу. Претпоставка за то јесте стварање јавног простора, као основе на којој се може градити аутентична европска свест и европско грађанство, што је Лисабонским уговором барем нормативно омогућено. Лисабонски уговор, наиме, промовише партиципативну демократију и ствара оквир за непосредни утицај грађана на јавне послове ЕУ кроз активно цивилно друштво и мрежу цивилних удружења. Европско политичко јединство може се постићи само ако европски идентитет буде схваћен као вишеструк, вишеслојан, флексибилан и инклузиван колективни идентитет. Осим тога, европско политичко јединство зависи и од тога хоће ли се политичка парадигма о народу као предполитичком јединству и ауторитету који гарантује уставно-правни поредак променити, а припадност другом народу схватити не као супротстављен, већ комплементаран европском јединству.

О мултикултуралном приступу тумачењу појачке традиције православних народа на Балкану – Случај „грчке“ и „западноевропске“ школе у византолошкој музикологији је наслов текста Весне Пено. Могућност остварења концепта мултикултуралности и интеркултуралности у приступу православној појачкој традицији проблематизована је на примеру две научне школе у младој византолошкој музикологији: „источне – грчке“ и „западне“ са центром у Копенхагenu. Иако је црквена музика одувек била део живе усмене традиције која нужно подразумева промене, грчки музичари и теоретичари нису званично признавали тезе да између ранохришћанских појаних молитава и оних из периода Византије има некакве разлике, те да, самим тим, у вишевековном континуитету црквеног предања православне цркве, упркос историјским околностима, паду Византије и ропству под Турцима, постоји икакав прекид. С друге стране, и поред неоспорног доприноса „*Monumenta Musicae Byzantinae*“ византолошкој музикологији, западним истраживачима је, све до половине

прошлог века, незнање савременог грчког језика била озбиљна препрека у стицању целовитог увида у објављену грчку литературу, због чега се често истрајавало на неколико кључних поставки, без реалног утемељења у изворном материјалу. Тако, на пример, водећи научници у ММВ-у су уплив оријенталне-османлијске музике сматрали пресудним за обликовање поствизантијске појачке традиције, коју су прогласили декадентном и неаутентичном, док су пропаст Цариграда поистоветили са пропашћу читаве касније црквенопојачке уметности. На крају рада, аутор закључује да се за обе научне школе може рећи да су биле идеолошки оријентисане, те да су разлике, нетачно и малициозно именовање одређених феномена, фаворизовање „свог“ и ниподаштавање „туђег“ уопштени опис приступа православној појачкој традицији током прошлог века.

Соња Цветковић у раду под називом *Музика, мултикултурализам и концепт genius loci: балкански и медитерански топови у звучном простору српске уметничке музике* полази од чињенице да је културна историја Србије нераскидиво повезана са културним историјама региона, без обзира на бројне примере подела, нетрпелјивости и непрепознавања блискости. Отуда се мултикултурализам, као одлика која се готово неизоставно наводи уз географске и геополитичке одреднице Балкан и Медитеран, манифестовао не само у сфери српске популарне, већ и уметничке музике. Будући да музика не само рефлектује значења везана за национални идентитет, већ активно учествује у стварању осећања националног заједништва, анализа српске уметничке музике у оквирима просторно/временске матрице показује да су се обележја националног у уметничкој музици мењала у складу са променама актуелних друштвено-политичких захтева. Међутим, дела истакнутих композитора Стевана Стојановића Мокрањца, Петра Коњовића, Милоја Милојевића, Јосипа Славенског, Марка Тајчевића или Исидоре Жебељан поуздан су показатељ да се преклапање и мешање са просторно блиским музичким културама региона, уз међудодређење са европском културом, простором и идентитетом, дешавају у континуитету од самог почетка развоја српске уметничке музике до данас.

Вулгаризација традиције популарне музике у Србији је рад Николе Божиловића који се, условно речено, састоји из два дела. У првом делу текста аутор поставља теоријски оквир за социолошко истраживање српске музичке традиције, и то тако што указује на однос традиције и националне културе, као и начине којима се традиција може прекрајати и злоупотребљавати ради идеолошког и политичког деловања на масе. У другом делу рада, аутор даје критички приказ развоја цез и поп/рок традиције у Србији – музике која се развија из рокенрол традиције XX века, посебно у периоду шездесетих и седамдесетих година – и издваја оне моменте из даље, као и новије,

прошлости када се та музичка традиција лажно приказивала или подешавала према интересима појединаца или група на власти, а о чему постоје аутентични докази у облику новинских написа, књига, чланака, итд. Народна музика не представља целокупну музичку традицију Србије, мада је ближа духу „широких народних маса“ и много ју је лакше укротити и политички инструментализовати, тврди аутор. Погрешно је веровати да музичка традиција, као ни традиција у целисти, подразумева наслеђе које је искључиво национално обојено, као што ни традиционална култура не мора бити увек рурална и конзервативна. Исто тако нетачно је и мишљење да ће Србија изгубити идентитет и културну посебност ако прихвати европске вредности, норме и стандарде живота. Напротив. Признавањем цез и поп/рок традиције као саставног дела своје културне традиције Србија би признала вредности коју ова музика афирмише, а то су флуидност, отвореност, флексибилност и прилагодљивост на услове модерног живота, закључује аутор.

Предмет рада под насловом *Нешто између: филм(ска музика) као поље репрезентације мултикултуралности/интеркултуралности* Марије Тирић јесте анализа начина на који филмски систем, односно, филмска музика, оперишу као поље репрезентације мултикултуралности и интеркултуралности. На примерима филмских партитура композитора Зорана Симјановића из неколико значајних филмских остварења везаних за водећа имена домаће кинематографије, аутор идентификује неспоразум као основу интеркултуралне комуникације. Интеркултурални неспоразуми се рађају као последица суочељавања различитих културалних наслеђа или више различитих културалних образаца у просторима истоврсног националног круга. Будући да мултикултуралност често у пракси не успева да заштити локалне културе од глобалне хомогенизације света и спречи универзализацију еуроцентричних норми, ови примери филмских партитура утолико су занимљивији, сматра аутор, пошто пружају увид у оно што композитор сматра парадигматичним у просторима сопственог окружења, не поводећи се за оним што заступници еуроцентризма желе да виде/чују. Симјановићев концепт мултикултуралности је модел „нешто између”, то јест, садржи принципе међусобно мање или више удаљених упоришта културе. Његово опажање мултикултуралности не реферира на коначан списак центара моћи, прихвата различитости, прави диференцијацију, али не заговара непостојеће једнакости, нити придружује Друго преегзистирајућој, доминантној позицији мишљења, закључак је овог рада.

У тексту под називом *Телевизијска презентација људских права у одабраним националним и регионалним емитерима у Србији* Дубравка Валић Недељковић бави се анализом медијског дискурса централних информативно-политичких емисија два јавна сервиса

(РТВ и РТС1) и комерцијалних емитера, а са циљем да потврди/оповргне почетну хипотезу да се телевизије у Србији људским правима и маргинализованим групама баве спорадично и углавном на имплицитан начин. Након увода у коме је дат преглед законских аката и регулатива који уређују питање људских права и медија, детаљно је описан ток и начин анализе дискурса која се фокусира на злоупотребу моћи, односно на доминацију центара политичке и економске моћи и њене последице. Медији ретко истражују да ли се довољно поштују људска права: извештавања о људским правима и њиховој заштити у контексту европских интеграција било недовољно; медијска агенда није била подједнака, а о људским правима у медијима најчешће говоре представници власти; селектовани медијски садржаји представљени су као унутрашње политичко питање, а не као општедруштвени феномен; у већини случајева људска права приказана су из угла социјалних проблема, социјалне инклузије и друштвених односа и ситуација, неки су од најважнијих закључака овог истраживања.

Лела Милошевић-Радуловић анализира извештавање штампаних медија о проблему старења становништва и животу старијих људи у Србији у раду под називом *Старији људи и проблем старења становништва у медијима у Србији: анализа садржаја штампаних медија*. Излажу се резултати квантитативне и квалитативне анализе садржаја тромесечног писања два високотиражна дневна листа (*Вечерње новости* и *Политика*) и једног недељника (*НИН*). Показано је да старији људи нису одсутни из штампаних медија, али да су углавном приказани као објекат заштите и да теме о њима често имају призив сензације, а не озбиљног друштвеног проблема. Главни истраживачки налази су следећи: старији људи ретко се појављују као актери у некој области и спорадично су представљени као људи који имају нешто важно да кажу; у штампи изостају прилози који дубље задиру у акутну проблематику старијих људи; нема истраживачког новинарства о старијим људима и њиховим потребама; недостаје сагледавање старијих људи као ресурса, односно могућности да старије особе могу на много начина да допринесу добробити у друштву; незаступљено је извештавање о правима старијих људи; затим, о условима живота у домовима за старије људе; о броју таквих домована и њиховој доступности; такође нема написа о животу старијих људи на селу и њиховим материјалним и здравственим проблемима; малобројни текстови указују на социјални положај старијих људи, али не разматрају конкретне мере за решавање постојећих проблема. Теме о старијим људима не мањају, али су ипак третиране као умерено значајне теме, о чему сведочи и чињеница да је занемарено укључивање стручњака који се директно или индиректно баве старијим људима.

ЛИТЕРАТУРА

- Bannerji, Himani. 2000. *The dark side of the nation: Essays on multiculturalism, nationalism and gender*. Toronto: Canadian Scholar's Press.
- Bannerji, Himani. 1995. *Thinking Through: Essays on feminism, marxism, and anti-racism*. Toronto: Women's Press.
- Bissoondath, Neil. 2002. *Selling illusions. The cult of multiculturalism in Canada*. Canada: Penguin Books.
- Жижек, Славој. 2002. Мултикултурализам – нови расизам? У *Нација, култура и грађанство*, приредио Слободан Дивјак. Београд: Службени лист СРЈ.
- _____. 2008. Prazna tačka univerzalnosti. U *Multikulturalizam, globalizacija i novi svetski poredak. Multikulti*, 16.10.2008.
<http://vaseljena.blog.hr/2008/10/1625474019/multikulturalizam-globalizacija-i-novi-svetski-poredak.html>
- Malik, Kenan. 2008. *Strange fruit*. Oxford: Oneworld publications.
- Said, Edward. 1993. *Culture and imperialism*. New York: Alfred A. Knopf.
- Shohat, Ella and Robert Stam. 1994. *Unthinking eurocentrism. Multiculturalism and the media*. London and New York: Routledge.
- Suvin, Darko. 2005. Displaced Persons. *New Left Review* 31. January/February
<http://www.newleftreview.org/>
- Taylor, Charles. 1994. The Politics of Recognition. In *Multiculturalism, examining the politics of recognition*, edited by Amy Gutman. New Jersey: Princeton University press.
- Hoy, Helen. 2001. *How should i read these? Native women writers in Canada*. Toronto and London: Buffalo and University of Toronto press.
- CERIS. 2005. *Policy matters. Immigrant settlement and social inclusion in Canada*. Toronto: CERIS, No. 16.

Milica Živković, Niš

ARGUMENTS *PRO ET CONTRA* MULTICULTURALISM

Summary

Multiculturalism has raised a number of questions in the spheres of politics, ethics and art. The first part of the paper examines different theoretical attitudes towards the concept of multiculturalism and its related concepts such as identity politics and difference, tolerance and hybridity. The second part is a brief description of the papers that follow in the volume.

Key words: multiculturalism, identity politics, cultural difference, tolerance, hybridity, rasism.